
НАЦІОНАЛЬНИЙ ФАКТОР АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ 1924–1932 РР. У ДОНБАСІ

Мартинчук І. І.

The study provides a comprehensive analysis of the economic and legal principles of the formation and development of the administrative divisions of Donbas in the 1920–1930's. Specifically, the regulation of ethnic minorities' areas and the laws behind local village councils in the region are both analyzed. The reasons for their creation and dismantlement are explained. The conclusion is that the process of enlargement and consolidation of districts was mainly informed by biased political reasoning.

Key words: *Donbas, administrative divisions, ethnic minorities, national factor in the administrative division reform*

Необхідність пошуку нових ефективних моделей оптимізації адміністративно-територіального устрою України – проблема не нова, але не менш актуальна. Вироблення нової концепції або вдосконалення існуючої потребує детального вивчення історичного досвіду створення адміністративно-територіальних одиниць. Особливої уваги в цьому аспекті потребує Донбас як регіон зі строкатим національним складом населення, особливостями фронтірної території, де сьогодні штучно розкручуються територіальні протиріччя. Отже, існує нагальна потреба у розгляді варіантів минулих територіальних перетворень, вивчення процесів трансформації адміністративно-територіальних кордонів, особливостей управління територіями. Крім цього, ми вважаємо, що розгляд питання допоможе відібрати підґрунтя у певних політичних кіл для перекинування процесів становлення етнічних українських територій, розкриє місце національного фактора в територіальних протиріччях.

Питаннями становлення та розвитку адміністративно-територіального устрою України в ХХ – на початку ХХІ ст. займаються такі дослідники, як-от В. Глеуш, Р. Губань, Л. Якубова, Л. Беренштейн та інші.

Як справедливо зазначає Лариса Якубова, правова основа формування національних адміністративно-територіальних одиниць була підведена постановою ВУЦВК і Раднаркому УРСР «Про виділення національних районів та сільрад» від 29 серпня 1924 р. та ухвалена ІV сесією ВУЦВК 19 лютого 1925 р. [9].

Ця робота розпочалася 1923 р. і продовжувалася до кінця 1920-х рр. Утворення національних районів зняло певну соціальну напругу, викликану адміністративно-територіальною реформою 1922–1923 рр. [7].

При Донецькому губвиконкомі та окружках відділи ЦАТК були засновані вже у 1924 р. На початку діяльності місцевим відділам пропонувалося зробити висновки щодо можливостей проведення національного районування, а саме: з'ясувати наявність компактних груп етнічних спільнот, їхній кількісний склад; вивчити настрої населення відносно районування.

Головними ознаками адміністративно-територіального поділу були національна і територіально-економічна. До складу районів повинні були входити сільські ради, де переважали представники певної етнічної групи. За територіально-економічною ознакою, переважно, приймалися до уваги відстань окремих сіл та сільських рад до районних центрів та їхня економічна залежність.

Першими, як і загалом по країні, почали виділялись німецькі, болгарські, грецькі, а потім єврейські та російські одиниці. Спеціальна комісія при ЦКНМ прийняла рішення «вважати принципово необхідним виділення самостійних районів та сільських рад з німецьких колоній». Такий підхід був обумовлений цілою низкою причин. Головними з них були невдоволення німецьким населенням політикою радянської влади відносно земельного питання, релігійні гоніння на колоністів, що викликало велику хвилю еміграції за кордон. Адміністративно-територіальна реформа 1922–1923 рр. привела до негативних наслідків, не врахувавши національну ознаку. Крім цього зазначимо, що земельні та податкові установи продовжували розглядати німецькі колонії як центри, де панують заможні та куркульські елементи. Ставлення до німецьких колоністів як до міцних господарів зумовило здійснення жорстокої податкової політики, позбавлення німецького населення права голосу та застосування інших форм утиску як економічного, так і політичного характеру. Про це свідчать і анонімні заяви селян новоствореного Люксембурзького німецького району Маріупольської округи з проханням зменшити непомірне оподаткування, інакше вони емігрують з України. У звіті ЦБ німецьких секцій при ЦК КП(б)У в грудні 1924 р. відзначалося, що німецькі колонії Катеринославської губернії, Волині та Донбасу були обкладені сільськогосподарським податком в 2–3 рази більшими, порівняно з сусідніми українськими селами [5, с. 3]. Загальне число емігрантів на початок 1924 р. сягнуло 8 тис. осіб, заяв же про бажання емігрувати – близько 20 тис.

Для запобігання еміграційного руху, на думку влади, найбільш сприятливим заходом повинна була стати реалізація принципу виділення «самостійних національних формувань». З 1924 р. протягом другого етапу адміністративно-територіальної реформи в місцях компактного проживання німецького населення почалося виділення національних сільських рад та районів. В Донбасі було утворено 38 національних німецьких сільських рад та національний Люксембурзький район у Маріупольській округі [4, с. 13].

Під час проведення районування було виявлено, що німці компактними групами проживали на терені Петропавлівського, Олександро-Невського, Старо-Каранського районів Маріупольської округи. У 1924 р. на їхній основі почалося формування німецького національного району. Процес утворення нової адміністративно-територіальної одиниці проходив на основі Олександро-Невського (Люксембурзького) району. До нього було приєднано частину Петропавлівського

(Республіканського) району з селами, де переважало німецьке населення (Ново-романівка, Маринівка, Ксентьєвка, Семенівка, Сергіївка). В цій частині Маріупольської округи склалися економічні та культурні передумови для формування національного району. Цей процес торкнувся безпосередньо сусідніх районів. З Володарського району за національною ознакою було приєднано селище Кірш-Фурс. Водночас окремі населені пункти Люксембурзького району за національною ознакою приєднувалися до інших районів (Ново-Керменчік, Нова Каракуба – для утворення греко-татарської та греко-еллінської сільських рад; Богословка, Зачатівка з українським населенням – до українських сільських рад, що утворювалися). Але село Ново-Керменчик, яке знаходилося в центрі, неможливо було виключити зі складу району. Село Нова Каракуба, утворивши окрему сільську раду, було приєднане до Старо-Керменчикського району. Села з українським населенням відійшли до складу Стрітенського району. Частина сіл Республіканського району було приєднано до Володарського району [4, с. 38]. Із загальної кількості населення 18 791 особа 81,6 % були етнічними німцями.

Наприкінці 1928 р. згідно зі спеціальною постановою Президії Маріупольського ОВК був створений мішаний українсько-німецький район у складі існуючого Старо-Каранського району. До нього увійшло 9 сільських рад із загальною кількістю 16 тис. осіб [8, с. 108].

Після обстеження грецького населення Маріупольської та Сталінської округ спеціальна комісія ЦКНМ в серпні 1926 р. зробила висновок про доцільність створення національних сільських рад і районів окремо для греко-еллінського та греко-татарського населення.

Найбільш значні територіальні перетворення були зроблені під час комплектування Велико-Янісольського національного грецького району. Завідувач грецької секції ЦКНМ Сава Ялі у 1927 р. повідомляв, що з погляду економічного розвитку майже вся західна (українська) частина району за річкою Мокрий Яли мала тяжіння за межі Сталінської округи. Північна частина Андріївського району по річці Вовчій була приєднана до Селидівського району (переважно українське населення), а південна (сільські ради: Богатирська, Костянтинопільська, Ново-Богатирська, Улаклицька) – за національною ознакою до Велико-Янісольського грецького району. Західну частину Велико-Янісольського району (з переважно українським населенням загальною кількістю понад 10 тис. осіб) було передано за межі Сталінської округи до складу Павлоградської та Запорізької округ. Крім суцільно грецьких, був створений мішаний на базі Старо-Каранського району з українсько-грецьким населенням з центром у селі Стара Карань. Інша частина Старо-Каранського району була віднесена до мішаного з українсько-німецьким населенням [10, с. 64].

Отже, загалом з 1926 по кінець 1931 рр. було створено 16 греко-еллінських та 14 греко-татарських сільських рад, 3 національні грецькі райони: Сартанський (з греко-еллінським населенням) і Мангушський (з греко-татарським населенням) на території Маріупольської округи, Велико-Янісольський в Сталінській округі.

Процес національного районування не оминув і єврейське населення регіону. Переважна кількість євреїв (89,6 %) були мешканцями міст і містечок. Починаючи з весни 1918 р., цілою низкою декретів економічного спрямування більша частина євреїв була позбавлена засобів свого традиційного існування. Це викликало їхнє масове безробіття.

В умовах загострення економічної ситуації українське керівництво вирішує залучити до продуктивної землеробської праці безробітних євреїв через їхнє переселення на вільні земельні фонди, що знаходилися у південних та східних районах України. Серед обраних губерній була й Донецька. З 1924 р. проводиться реєстрація євреїв, які бажали займатися сільським господарством. На базі колишніх єврейських колоній організували 7 нових: 3 в Стрітенському та 4 в Старо-Красицькому районах Маріупольської округи, а в 1925 р. були створені 2 національні єврейські сільські ради: Затишинська і Зеленопільська. За складом населення вони були поліетнічні, особливо Затишинська, де єврейське населення складало 65,9 %. Крім них, компактно проживали німці, росіяни та українці. З організованих рад лише у Зеленопільській єврейське населення складало 90 % [1, с. 37].

Найбільшими масштабами національного районування була охоплена російська меншість Донбасу. Національною меншістю росіяни стали вважатися лише з початку 1926 р., коли ЦАТК при ВУЦВК зобов'язало всі округові комісії провести роботу для виявлення компактних груп російського населення для подальшого виділення національних утворень.

Історично більша частина росіян оселялася на території Луганської округи. Вже в середині 1927 р. як національні російські тут були затверджені 3 райони: Станично-Луганський (89,38 %), Сорокінський (71,99 %) і Петрівський (75,99 %). Спробу ЦАТК зарахувати ще й Алчевський район до складу національних російських після тривалих дискусій було відхилено у 1928 р. Це рішення ґрунтувалося, насамперед, на результатах соціологічних досліджень. У районі 48,44 % складали етнічні українці, 46,08 % – росіяни [3, с. 11].

Загалом у межах адміністративно-територіальної реформи 1924–1932 рр. у Донбасі були створені 3 національні російські райони (всі в Луганській округі), 94 сільські, 39 селищні російські ради.

Однак, яким би досконалим не було законодавство, в реальному житті виникало чимало конфліктних ситуацій, які вимагали оперативного реагування та

конкретних уточнень. Така робота виконувалася ЦКНМ при ВУЦВК, ЦАТК, іншими державними та радянськими установами. Для цього проводилися обстеження виділених національних адміністративно-територіальних одиниць, під час яких аналізувалися соціальний та національний склад органів місцевої влади, знання їхніми працівниками мов місцевого населення, форми і ефективність роботи щодо задоволення національно специфічних запитів, дотримання законодавства загалом. Зокрема, у висновках по Сталінській окрузі щодо наявності компактних груп російського населення висновки суттєво різнилися. У Чистяківському районі 2 сільради були невизначені за національною приналежністю, мешканці звинувачували радянську владу у примусовій українізації. Подібна ситуація, на думку комісії, спостерігалася і в Павлівському районі, де у діловодстві та повсякденному житті селяни користувалися російською мовою. Населення цього району вимагало віднести їх до складу російських адміністративно-територіальних одиниць. Селидівський та Янісольський райвиконкоми після обстеження доповідали, що компактних груп російського населення немає, відокремлювати відповідні сільські ради економічно недоцільно.

Лише протягом 1924–1928 рр. було проведено 139 таких обстежень, на основі яких до діючого законодавства внесли певні зміни та уточнення, спрямовані на гармонізацію міжнаціональних відносин у республіці [6, с. 192–200]. Отже, відбувалася кропітка робота місцевих рад, яка виявила строкатість національного складу населення регіону та неоднорідність його розселення.

Отже, в Донбасі протягом 1924–1932 рр. був здійснений другий етап адміністративно-територіального поділу з урахуванням національної ознаки. На початковому етапі етнічні меншини не сприймали себе часткою національних утворень, бачили в цьому лише наступ на традиційний уклад життя, сталі економічні зв'язки. Але у підсумку проведення реформи, виділення адміністративно-територіальних одиниць за національною ознакою надало поштовх культурному відродженню етнічних меншин, приводить до пожвавлення економіки, гармонізації міжетнічних зв'язків, що були перервані встановленням тоталітарної системи управління.

Джерела та література

1. Беренштейн Л. Е. Евреи и политические репрессии в СССР (20–30-е гг. XX ст.). Київ: Наук. думка, 1996. 340 с.
2. Губань Р. В. Становлення та розвиток адміністративно-територіального устрою України в ХХ – на початку ХХІ століття (історико-правове дослідження). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису: дис. ... ст. д-ра юрид. наук. Львів, 2018. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/02/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f-%d0%93%d1%83%d0%b1%d0%b0%d0%bd%d1%8c.pdf>

3. Выделение русских национальных единиц в Селидовском, Больше-Янисольском районах (май 1927 г.). ДАДО. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 848.
4. Виписи з протоколу засідань ЦАТК і Маріупольської окружної комісії про найменування населених пунктів знову утворених в порядку переселення та розселення. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 5. Спр. 1177.
5. Документи про роботу Сталінського окрбюро в справі національних меншостей (протоколи, плани, доповідні записки, листування). ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 91.
6. Доповідна записка про стан запровадження закону про рівноправність мов серед населення національних меншостей України. Молдавські національні сільради. Національні процеси в Україні. Київ, 1997. Ч. 2. 704 с.
7. Національні меншини в Україні. 1920–1930-ті рр.: іст.-картогр. атлас / упоряд.: М. І. Панчук та ін. Київ: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1995. 104 с.
8. Протоколи засідань Великої Президії ВУЦВК (1 липня 1925 р.). ДАДО. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 723.
9. Якубова Л. Д. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР / УРСР 1924–1940. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_a11&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsionalni_rajony
10. Ялі С. Греки в УСРР. Харків, 1931. 208 с.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ РОБІТНИКІВ ДОНБАСУ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У 1920-Х РР.

Прилико Р. Д.

Intelligence is dedicated to analyzing the social protection system of workers in the health care field during the first decade of Soviet rule in the Donbas, as a region with high specific gravity. Based on archival materials, it has been shown that, despite the difficulties, the health care of workers has gradually improved.

Key words: *workers, Donbass, social protection, health care.*

Побудова ефективної системи соціального захисту населення в Україні є неможливою без звернення до історичного досвіду реалізації соціальної політики. Важливим для розуміння організації соціального захисту є період 20-х рр. ХХ ст., коли радянська держава переживала подібний досвід регулювання соціальних процесів в умовах ринкової економіки. Не змінюючи суті забезпечення робітників медичною допомогою, більшовики намагалися підпорядкувати собі вже існуючі на підприємствах медичні заклади. Особливо яскраво це простежується на прикладі Донецького регіону, який відзначався динамікою індустріаль-